

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Навчально-науковий гуманітарний інститут
Кафедра прикладної лінгвістики

«Допущений до захисту»

Завідувач кафедри

 Ніна Філіппова
25/06/2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»
на тему: Створення навчального посібника «Навчальні стратегії та
прийоми для розвитку мовлення дітей з розладами аутичного спектру»

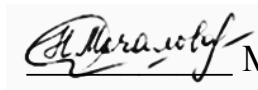
Виконала: студентка 4521 групи

 Долга Т.Є.
(підпис)

Керівник роботи:

Старший викладач

(посада, науковий ступень вчене звання)

 Мочалова Н.С.
(підпис)

Миколаїв – 2024 р.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні узагальнено основні підходи та методики, спрямовані на підтримку мовленнєвого розвитку дітей з РАС. У роботі розглядаються теоретичні аспекти аутичних розладів, їхній вплив на комунікативні навички та специфічні потреби дітей. Посібник пропонує практичні стратегії, включно з використанням візуальних підтримок, інтерактивних технологій та сенсорних методів, які допомагають створити ефективне навчальне середовище.

Також розкрито адаптовані методи навчання, що враховують індивідуальні потреби кожної дитини. Особлива увага приділяється вправам і завданням, які сприяють розвитку лексики та звукового розпізнавання. Важливими елементами є спрощення інструкцій, часте повторення матеріалу та індивідуальні заняття, що допомагають дітям з РАС успішно засвоювати нові знання та навички.

Комплексний підхід до навчання мовлення дітей з РАС, поєднаний з чіткими інструкціями та рекомендаціями, дозволяє досягти значних успіхів у їхньому розвитку. Цей посібник є ресурсом для самостійної роботи студентів-філологів у підготовці до педагогічної практики.

Ключові слова: розлади аутичного спектру, мовленнєвий розвиток, навчальні стратегії, візуальні підтримки, інтерактивні технології, сенсорні методи.

ABSTRACT

Dolha T.

Creating of the educational manual "Educational strategies and techniques for the development of speech of children with autism spectrum disorders"

The study summarizes the main approaches and methodologies aimed at supporting the speech development of children with Autism Spectrum Disorder (ASD). The work examines the theoretical aspects of autism spectrum disorders, their impact on communication skills, and the specific needs of children. The guide offers practical strategies, including the use of visual supports, interactive technologies, and sensory methods, which help create an effective learning environment.

Additionally, the guide discusses adapted teaching methods that take into account the individual needs of each child. Special attention is given to exercises and tasks that promote the development of vocabulary and sound recognition. Important elements include simplifying instructions, frequent repetition of material, and individualized sessions that help children with ASD successfully acquire new knowledge and skills.

A comprehensive approach to teaching speech to children with ASD, combined with clear instructions and recommendations, enables significant progress in their development. This guide serves as a resource for self-study for philology students preparing for pedagogical practice.

Key words: Autism Spectrum Disorder, speech development, teaching strategies, visual supports, interactive technologies, sensory methods.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1.ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ	
З РОЗЛАДАМИ АУТИЧНОГО СПЕКТРУ.....	8
1.1. Історія вивчення РАС.....	8
1.2. Причини появи та ступені важкості РАС.....	13
1.3. Вплив РАС на мовленнєвий розвиток.....	15
1.4. Індивідуальні (інклюзивні) класи та поведінка дитини з розладом аутичного спектру.....	17
1.5. Особливості навчання мовлення дітей з РАС.....	23
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ	
ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИЧНОГО СПЕКТРУ.....	25
2.1. Навчальні стратегії та прийоми навчання мовлення дітей з РАС..	25
2.2. Вправи і завдання для навчання мовлення дітей з РАС	30
РОЗДІЛ 3. НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК «НАВЧАЛЬНІ	
СТРАТЕГІЇ ТА ПРИЙОМИ ДЛЯ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ З	
РОЗЛАДОМ АУТИЧНОГО СПЕКТРУ».....	37
3.1. Принцип укладання посібника.....	37
3.2. Розробка посібника на основі Classroom.....	38
ВИСНОВКИ.....	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	46

ВСТУП

Розлад аутичного спектра (РАС) є одним із найбільш поширених неврологічних розладів у дітей, що супроводжується різноманітними викликами у їхньому розвитку та соціальній адаптації. Одним із аспектів, який вимагає особливої уваги, є мовленнєвий розвиток цих дітей. На тлі постійних змін у сучасному світі, де англійська мова відіграє ключову роль як засіб комунікації та доступу до інформації, важливо забезпечити дітям з РАС можливість навчатися цій мові на рівні, який відповідає їхнім потребам та можливостям.

Актуальність теми дослідження розладів аутичного спектру (РАС) є надзвичайно важливою у сучасному світі. Кожного року кількість діагнозів РАС зростає, що вимагає нових підходів до навчання та соціалізації дітей з цим розладом. Особливо актуальною є розробка ефективних навчальних стратегій та прийомів для розвитку мовлення дітей з РАС, оскільки комунікативні здібності є ключовими для їхнього розвитку та інтеграції в суспільство.

РАС характеризується різноманітними порушеннями соціальної взаємодії, комунікації та обмеженою, повторюваною поведінкою. За останні роки значно зросло наукове розуміння причин і механізмів РАС, включаючи генетичні та екологічні фактори. Водночас, не всі аспекти розвитку дітей з РАС є добре вивченими, особливо в контексті мовлення. Мовлення є основою для навчання та соціальної адаптації, тому розробка ефективних підходів до його розвитку є ключовою задачею для педагогів і батьків.

Потреба в дослідженні цього питання очевидна з кількох основних причин. По-перше, кількість дітей з РАС зростає. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, приблизно 1 з 160 дітей у світі має РАС, і цей показник продовжує зростати, що вимагає нових ефективних методів навчання. По-друге, наукові дослідження підтверджують важливість

раннього втручання. Починати навчання і терапію необхідно якомога раніше, щоб забезпечити найкращі можливості для розвитку дитини. По-третє, кожна дитина з РАС є унікальною, тому універсальні підходи часто неефективні. Це створює потребу у створенні індивідуалізованих стратегій та прийомів, які враховують особливості кожної дитини.

Хоча існує багато методик і підходів до навчання дітей з РАС, залишаються численні невирішені питання. Ефективність різних методик часто відрізняється для різних дітей, що вимагає порівняльних досліджень для визначення найбільш дієвих підходів у кожному конкретному випадку. Крім того, на даний момент відчувається брак комплексних посібників, які б містили систематизовану інформацію про ефективні стратегії та прийоми для розвитку мовлення у дітей з РАС. Це створює додаткові труднощі для педагогів і батьків. Нарешті, технологічний прогрес відкриває нові можливості для навчання дітей з РАС, але ще не всі ці можливості досліджені і впроваджені в практику.

Отже, створення навчального посібника «Навчальні стратегії та прийоми для розвитку мовлення дітей з розладами аутичного спектру» є надзвичайно актуальним. Цей посібник має стати важливим інструментом для студентів спеціальності «Прикладна лінгвістика», допомагаючи їм опанувати методики для роботи з дітьми з РАС. Він забезпечить систематизовану інформацію про найбільш дієві методики та прийоми, сприятиме обміну досвідом і підвищенню якості освіти для дітей з розладами аутичного спектру.

Об'єктом дослідження є процес розвитку мовлення у дітей з розладами аутичного спектру (РАС) віком від трьох до шести років у спеціалізованих умовах навчання. Це включає аналіз специфічних підходів, стратегій та прийомів, які використовуються для стимуляції мовленнєвої активності та покращення комунікативних здібностей у дітей з різними підвидами РАС.

Предметом дослідження є особливості розвитку мовлення у дітей з розладами аутичного спектру (РАС) віком від трьох до шести років за допомогою різноманітних прийомів і стратегій.

У дослідженні розглядаються специфічні аспекти мовленнєвого розвитку, такі як використання візуальних підтримок, інтерактивних технологій та сенсорних методів, а також їхній вплив на комунікативні навички дітей з РАС. Окрему увагу приділено адаптації навчальний метод під індивідуальні потреби кожної дитини.

Мета роботи — розробити посібник для самостійної роботи студентів-філологів з підготовки до педагогічної практики.

Для досягнення цієї мети будуть вирішені наступні **завдання**:

- Дослідити історію вивчення розладів аутичного спектру (РАС).
- Визначити основні генетичні та екологічні фактори що спричиняють РАС. Описати різні ступені важкості РАС та їх характеристики.
- Визначити та дослідити вплив РАС на мовленнєвий розвиток.
- Дослідити особливості індивідуальних (інклюзивних) класів та поведінку дітей з РАС.
- Проаналізувати ефективні методики та підходи до навчання мовлення дітей з РАС та описати специфічні потреби .
- Розробити навчальні стратегії та прийоми для навчання мовлення дітей з РАС.
- Розробити вправи і завдання для навчання мовлення дітей з РАС.
- Описати принцип укладання навчального посібника.
- Розробити навчальний посібник на основі зібраних даних.

Методи дослідження – аналіз мовленнєвих проблем та особливостей, метод покрокового навчання, метод безпомилкового навчання із застосування підказок, система винагород та інтерактивні ігри.

Структура роботи – дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел, який містить історія вивчення РАС, причини появи та ступені важкості РАС, індивідуальні (інклюзивні) класи та поведінка дитини з розладом, особливості навчання мовлення дітей з РАС, навчальні стратегії та прийоми навчання мовлення дітей з РАС, вправи та завдання для навчання мовлення з РАС, принцип укладання посібника, розробка посібника на основі Classroom і додатків.

Апробація роботи – Результати дослідження були представлені на 20 Всеукраїнській науково-методичній конференції «Прикладна лінгвістика: проблеми і рушення – 2024» у вигляді статті під назвою «Навчальні стратегії та прийоми для розвитку мовлення дітей з розладами аутичного спектру».

РОЗДІЛ І. ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИЧНОГО СПЕКТРУ

1.1 Історія вивчення РАС

Розлади аутистичного спектра (РАС), або аутизм – це стан, який виникає внаслідок порушення розвитку головного мозку і характеризується вродженим та всебічним дефіцитом соціальної взаємодії та спілкування. Його неможливо вилікувати, проте з часом можна скоригувати і адаптувати людину до соціального життя» [1, с. 1.]. Основні ознаки РАС включають обмежені інтереси, репетитивні звички, проблеми з соціальною взаємодією та комунікацією, а також чутливість до змін у середовищі. Одним із основних аспектів, що постраждає внаслідок РАС, є мовленнєвий розвиток. Діти з РАС можуть мати різні ступені важкості у використанні та розвитку мови. Деякі діти можуть бути неспроможні у вимовлянні слів або неправильно використовувати граматику, тоді як інші можуть мати проблеми з розумінням або використанням невербальних засобів спілкування, таких як міміка обличчя та жести.

Існують п'ять найпоширеніших типів розладу, а саме: Синдром Каннера; Синдром Аспергера; синдром Ретта; дитячий дезінтегративний розлад; первазивний розлад розвитку, не зазначений іншим чином.

Клінічні зразки в основному використовувалися для вивчення поширеності та ризиків, пов'язаних із суїцидальністю в осіб із РАС. Клінічні зразки включають:

1) Осіб, залучених до досліджень на основі наявності РАС (тобто, у яких уже діагностовано РАС та/або які отримують послуги з РАС).

2) Встановлено з клінічних умов (наприклад, тих, хто направлений до клініки для діагностики та/або лікування) [50, с. 1-2].

Незважаючи на те, що клінічні зразки зручні та ефективні, вони, ймовірно, мають упередження щодо тяжкості симптомів, супутньої патології, порушення та доступності послуг [9, с. 65]; це обмежує можливість

узагальнення результатів дослідження. З іншого боку, доклінічні зразки беруться від усіх осіб у спільноті/загальній популяції; вони не встановлюються на основі наявності симптомів РАС. Доклінічні зразки важче перевірити, оскільки це вимагає скринінгу та оцінки великої кількості репрезентативних членів спільноти. Тим не менш, включення як клінічних, так і неклінічних зразків досліджень РАС є критичним для визначення неупереджених оцінок етіологічних факторів і факторів ризику РАС.

Дослідження з використанням національних баз даних показали, що підлітки та/або молоді люди з діагнозом МКБ РАС мали вищі показники завершених суїцидів (0,31%) порівняно з тими, хто не мав РАС (0,04%) рр [10]. Крім того, дані епіднагляду в США показали вищі показники самогубств серед осіб з РАС (0,17%) порівняно з людьми без РАС (0,11%) [51].

Нещодавні дослідження в популяційних популяціях РАС припустили, що як діагноз РАС, так і бали за скринінговими тестами на РАС (можливо, відображають «риси аутизму» або соціально-комунікативні труднощі) можуть бути незалежними факторами ризику суїцидальності при РАС. Наприклад, серед 5031 16-річного підлітка порушення соціальної комунікації було суттєво пов'язане з SI та SB: 32% цього спостережуваного зв'язку пояснювалися симптомами депресії у віці 12 років [11, с. 57]. В іншому дослідженні 4816 підлітків віком 8-14 років у тайванській вибірці (рівень відповіді = 50%) підвищений ризик суїцидальності був пов'язаний з підвищеними балами за шкалою соціальної чутливості (SRS). Тривога/депресія повністю пояснює спостережувані асоціації SB-SRS, тоді як вони частково пояснюють спостережувану асоціацію SI-SRS. [12, с. 5] Подібним чином аутистичні риси, про які повідомляють самі, асоціювалися з суїцидальністю як у неклінічних, так і в клінічних зразках дорослих із СБ [13, с. 10; 14, с. 10].

Систематичний огляд 4 досліджень за участю дітей і молодих людей з РАС показав, що поширеність СБ становить 7-42%, з депресією та анамнезом

жорстокого поводження як факторами ризику [15, с. 8], однак малий розмір вибірки та неперевірені діагнози РАС були обмеження. Другий огляд 10 досліджень (3 збігаються з оглядом 2013 року) повідомив про поширеність «суїцидальності» в межах 10,7-50% [16, с. 7], а також виявив депресію, віктимізацію однолітків, поведінкові проблеми, чорну/латиноамериканську расу, чоловіків, нижчий соціально-економічний статус (СЕС) і нижчий освітній рівень як фактори ризику. Наслідки цього огляду ускладнюються відсутністю відповідних груп порівняння та обмеженим використанням перевірених заходів як для діагностики РАС, так і для оцінки суїцидальності [16, с. 7]. У третьому огляді 12 досліджень (9 збігаються з попередніми оглядами) [17, с. 18] повідомлялося про подібні фактори ризику (наприклад, психіатричні супутні захворювання, віктимізація або знущання), однак автори дійшли висновку, що ще немає достатніх емпіричних даних щоб зробити висновок, чи підвищує наявність РАС ризик суїцидальності, крім ризику, пов'язаного з коморбідними психічними розладами [17, с. 18]. Останній огляд 13 досліджень (8 збігаються з попередніми оглядами), включаючи одне популяційне дослідження підлітків, повідомляв про SB у діапазоні від 1 до 35%, тоді як SI було виявлено до 66% для осіб з РАС; він визначив історію самоушкоджень, депресії та чоловіків як фактори ризику суїцидальності [18, с. 5]. У дослідженні 2020 року (від 7 до 11 років) 9,6% дітей з РАС повідомили про SI, а 14,6% схвалили SB. У той час як обидві форми поведінки були пов'язані з адаптивним функціонуванням, симптоми РАС та зовнішня поведінка у віці 7 років були пов'язані з SI та SB, відповідно [19, с. 11-14].

У кількох дослідженнях, присвячених дослідженню факторів ризику суїцидальності у дорослих з РАС, діагноз РАС та/або особисті аутистичні риси становили незалежний ризик. Несуїцидальні самоушкодження, проблеми з працевлаштуванням і психічне здоров'я були значно більш поширеними серед популяцій із розладами аутистичного спектру з

суїцидальністю порівняно з несуйцидальною популяцією з суїцидальністю [20, с. 9]. Крім того, повідомлялося про значно вищу суїцидальність, депресивні та маніакальні симптоми в обох осіб з РАС та аутизмом, порівняно зі здоровими контрольними [21, с. 34-38].

Історія аутизму — це історія відкриття, розуміння та поступового розкриття загадкового світу дітей і дорослих з Розладом Аутистичного Спектра (РАС). Початки цієї історії можна відслідкувати через чотири етапи.

Перший етап. Донозологічний період (кінець XIX – початок XX ст.), який характеризується окремими згадкам про дітей із прагненням до самотності та втечі. Першим спеціалістом, яким звернув особливу увагу на дітей з тяжкими психічними порушеннями та вираженими відхиленнями, затримкою і розладами процесу розвитку, був психіатр Г. Маудслей (1867), який розглядав такі розлади як «психози» [26, с. 8].

Другий етап. Концепція аутизму була введена в 1911 році німецьким психіатром Ойгеном Блейлером для опису симптомів найважчих випадків шизофренії, концепція також була створена ним. Згідно з Блейлером, аутистичне мислення характеризується інфантильними бажаннями уникнути незадовільної реальності та замінити її фантазіями та галюцинаціями. «Аутизм» визначав символічне «внутрішнє життя» суб'єкта і не був легко доступним для спостерігачів [27, с. 3]. Так званий доканерівський період у розвитку проблем охоплює 20-40-ті роки XX сторіччя, який пов'язується з виявленням у дітей так званої шизоїдії. Саме в цей період виник термін «аутизм». Його в наукову термінологію психіатрії ввів Е. Блойнер (1920). Аутизм він трактував як симптоми шизофренії і охарактеризував його як відчуження від реальності з наявністю внутрішнього життя, особливого світу мрій і фантазій. Згодом він визнав наявність симптомів аутизму у клінічній картині таких хвороб, як маніакально-депресивний психоз, шизоїдна психопатія, істеричні та афективні розлади. На думку вченого, в основі аутизму лежить афективні комплекси і порушення мислення.

Третій етап. Психологи, психоаналітики та психіатри у Великобританії використовували слово аутизм у цьому значенні протягом 1920-х і аж до 1950-х років [28, с. 18]. Однак у 1960-х роках багато британських дитячих психологів кинули виклик твердженням Блейлера про інфантильність і створили нові методи для підтвердження дитячої психології як науки, зокрема епідеміологічні дослідження. Тоді «аутизм» був повністю переформульований як нова описова категорія, щоб задовольнити потреби цієї нової моделі розвитку дитини. З середини 1960-х років дитячі психологи використовували слово «аутизм», щоб описати прямо протилежне тому, що воно означало до того часу. Тоді як «аутизм» у 1950-х роках стосувався надмірних галюцинацій і фантазій у немовлят, «аутизм» у 1970-х стосувався повної відсутності несвідомого символічного життя. Наприклад, Майкл Раттер, провідний дослідник дитячої психіки з британської лікарні Модслі, який провів перше в історії генетичне дослідження аутизму, стверджував у 1972 році, що «дитина-аутист має дефіцит фантазії, а не надлишок» [29, с. 62]. Потім значення слова аутизм було радикально переформульовано з опису людини, яка надмірно фантазує, на людину, яка взагалі не фантазує.

Дослідження проблеми аутизму називають канерівським (40 – 80-ті роки ХХ роки). У цей період були опубліковані кардинальні праці з дитячого аутизму, одним з перших авторів яких був Л. Канер (1943). У своїх працях автор описує особливі стани у дітей, що проявляються з перших років життя й зумовлена крайньою самоізоляцією. Він запропонував назвати ці стани «раннім дитячим аутизмом». Концепція раннього дитячого аутизму Канера відрізнялася від бльейлерівського трактування аутизму. Більше півстоліття клінічних досліджень підтвердили гіпотезу Л. Канера про існування особливого синдрому або особливої групи синдромів, пов'язаних з дитячим аутизмом. Дослідник вважав, що синдром частіше трапляється у дітей, ніж це вважалось раніше, а також що ранній аутизм помилково розглядали як розумову відсталість, або як дитячу шизофренію.

Четвертий етап. У 50-90-х роках ХХ ст. (так званий постканерівський) аутистичні розлади у дітей вивчали за допомогою уточнення клінікопсихопатологічних особливостей раннього дитячого аутизму. В результаті досліджень багатьох авторів у структурі раннього дитячого аутизму вдалося виявити такі розлади, як порушення апетиту, відсутність адаптації до оточення, а також афективні розлади; уточнити терміни розгорнутого прояву (до трьох – п'яти років) клініки дитячого аутизму і можливість виникнення позитивних психопатологічних розладів поряд із симптомами порушення розвитку всіх сфер діяльності.

1.2. Причини появи та ступені важкості РАС

Кожна прогулянка вулицею здається незвичною, а саме коли ми бачимо дуже незвичних для нас дітей, хтось гадає, що у такої дитини просто якісь проблеми, або мама насварила за якісь ситуації, але такі діти можуть просто такими народитись. В ХХІ столітті таких дітей стало ще більше ніж в ХХ столітті. У чому ж проблеми та причини незвичних для нас дітей?

Найпопулярнішими причинами є генетична схильність, яка є ризиком для дитини під впливом екологічних чинників, таких як «хімічні речовини, так як пестициди, важкі метали, забруднене повітря РМ_{2,5}, або діоксид азоту» [5,с. 2]. «Безперечним доказом таких чинників ризику є немолодий вік батьків в період зачаття (як матері, так і батька), хвороба матері під час вагітності, передчасна вагітність, занадто мала вага новонародженого і певні труднощі в період пологів, які можуть бути причиною в період пологів, які можуть бути причиною кисневого голодування мозку дитини» [3, с. 10]. Також існує теорія, що «наявність певних генетичних захворювань, таких як синдром Дауна, синдром тендітного Х» [4,с. 5], або синдром Ретта теж можуть призвести до діагнозу РАС.

Аутизм є різноманітним спектром розладів, який впливає на сприйняття світу та соціальні взаємодії особи. Однією з ключових

характеристик аутизму є його варіабельність, що виявляється у широкому спектрі рівнів важкості симптомів та їх виявлення. Розуміння цієї варіабельності є важливим для ефективної діагностики, розробки індивідуалізованих підходів до навчання та терапії, а також для підтримки та розуміння осіб з аутизмом у суспільстві.

У цьому пункті ми розглянемо різні ступені важкості аутизму, від легкого до важкого, зосереджуючись на основних характеристиках кожного рівня, які представлені в таб. 1.

Таблиця 1. Ступені важкості аутизму

Перший ступень	Легкий. Діти можуть спілкуватися, але незвичайний обставині легко губляться. Рухи незграбні і повільні; дитина не жестикулює, мова амімічна. Іншим дітям таким дітям ставлять діагноз – «затримка психічного розвитку» [2, с. 2].
Другий ступінь	Діти не створюють враження закнутах в собі. «Діти дощу» люблять багато розмовляти, при цьому ні до кого не звертаючись, особливо вони захоплюються розповідати про свої інтереси, яку вивчили детально.
Третій ступінь	У звичному середовищі поведінка такої дитини абсолютно нормальна, але при відвіданні нових місць поведінка змінюється на панічну або самоагресивну. «Така хвора людина плутає займенники, відповіді марними штампами» [2, с. 2].
Четвертий ступінь	Найважчий. Діти можуть не реагувати на звернення, відсутній зоровий контакт, також відсутнє мовлення. Якщо їм комфортно, такі діти сидять годинами, дивлячись перед собою. Ознакою дискомфорту у таких дітей є крик та плач.

1.3. Вплив РАС на мовленнєвий розвиток

З самого народження дитини не формується емоційний контакт з матір'ю, також не формується зоровий контакт.

«Дитина не дивиться в очі дорослого, не простягає ручки з проханням, щоб її взяли на руки, як це зробить здоровий малюк» [6, с. 6]. Відомо, що в нормі у немовляти дуже рано проявляється інтерес до людського обличчя, яке виступає найсильнішим подразником для дитини. В перші місяці життя дитина може проводити частину активної взаємодії в зоровому контакті з матір'ю. Комунікація між дитиною та батьками за допомогою погляду є основою для розвитку наступних форм комунікативної поведінки. При аутичному розладі труднощі встановлення зорового контакту і його нетривалість спостерігається досить рано. Дорослій людині важко буде впіймати погляд аутичної дитини не тому, що вона не фіксує його, а тому що дивиться ніби «скрізь стіну».

Затримка мовленнєвого розвитку може розпочатись як з народження, тобто з перших місяців життя, так і згодом, наприклад з трьох років, коли попередньо відмічався прискорений ранній розвиток мовлення.

Психотерапевти та логопеди відмітили стадії домовленнєвого періоду в нормі:

0-1 міс. – недиференційований плач, перша реакція на наколишне середовище;

1.5 міс-6 міс. – диференційований плач, «голодний» плач, плач пов'язаний з болем у животі (колики);

3 міс. – 6-7 міс. – стадія вокальної гри, дитина слухає звуки і намагається повторити ці звуки. Однак ці продуктовані звуки можуть відрізнитися від звуків мовлення дорослої людини, навіть коли мама намагається імітувати звуки дитини;

6 міс. – 12 міс. – стадія повторення складів та звуків;

9 міс. – 10 міс. – «ехолалії – повторення звуків, які дитина чує безпосередньо від іншої особи (і це відрізняє їх від лепету)» [6, с. 3].

З перших днів життя батькам важко зрозуміти чого дитина плаче. Часто взагалі відсутні всі стадії розвитку дитини, тобто позбавлене інтонаційного компоненту, обмеження може нагадувати крик або пищання. А це фактор свідчить про затримку формування основних складових мовленнєвої сфери, недорозвиток слухової уваги, фонетичного слуху, функції наслідування (наприклад, дитина не фіксує погляду на органах артикуляції матері, не намагається повторювати різні звуки батьків).

Дитина не може реагувати на словесні подразники і той же час бути дуже чутливою до немовних звуків. Більше, ніж 50-70 % дітей з РАС відмічають недостатність використання жестів та інтонації у спілкуванні.

Розвиток мовлення двох-трьох років життя.

«Як відомо, період двох - трьох років є найсприятливішим періодом для розвитку мовленнєвої діяльності – значно зростає словниковий запас, з'являється фразове мовлення, відбувається засвоєння граматичних категорій та основних способів слухотворення, розвивається фонематичний слух, що дозволяє дитині оволодівати звуковим аналізом і синтезом. Урізноманітнюються засоби невербальної комунікації»[6, с. 5].

Старший дошкільний вік

Тепер торкнемося особливостей мовленнєвої діяльності аутичних дітей старшого дошкільного віку. Варто зазначити, що дошкільний вік – це період найбільш виражених класичних проявів дитячого аутизму, зокрема у мовленнєвому розвитку. Радянські дослідники розрізняли чотири варіанти стану мовленнєвої сфери у дітей даної категорії даного віку.

I варіант – діти демонструють найяскравіші, порівняно з іншими групами, порушення в розвитку. Поведінка погано контрольована, мовлення відсутнє. Можуть випадково вимовлятися окремі слова, що не спрямовані на комунікацію.

Діти з II варіантом розвитку мають значну затримку у розумовому і, перш за все, у мовленнєвому розвитку. Вони користуються переважно короткими стереотипними фразами–штампами. Формуються багаточисельні стереотипні дії, моторні і мовленнєві, яких не буває у звичайних дітей.

Для III варіанту характерний високий рівень мовленнєвого та інтелектуального розвитку. Однак такі діти, поряд із володінням складними мовленнєвими формами, не вміють орієнтуватися на реакцію інших при спілкуванні, не здатні до конструктивного діалогу. У них спостерігаються нав'язливі захоплення, вони можуть одержимо програвати сюжети психотравмуючих ситуацій, часто не здатні до навчання внаслідок порушення довільної діяльності.

У дітей IV варіанту – бідне, аграматичне мовлення, інтонаційно невиразне, порушене розуміння зверненого мовлення, простих інструкцій [6, с. 6].

1.4. Індивідуальні (інклюзивні) класи та поведінка дитини з розладом

Інклюзивна освіта є новинкою в Україні, де загальний рівень охоплення становить лише 7%. Проте з радянською сегрегацією та нехтуванням людей з інвалідністю країна зробила величезні кроки до інклюзивного суспільства [40, с. 4].

Освіта для дітей з розладами стала не лише тенденцією, але й невід'ємною частиною загальної освітньої політики багатьох країн світу. Забезпечення доступу до освіти для всіх дітей, незалежно від їхніх особливостей, стало пріоритетною метою для багатьох освітян, психологів та педагогів.

Із 700 тис. українських дітей з інвалідністю понад 168 тис. мають особливі освітні потреби в Україні. Хоча лише 6% шкіл мають інклюзивні

класи, їх кількість зростає з року в рік, оскільки у 2017 році було створено законодавчу базу для інклюзивного навчання [40, с. 4].

Поняття інклюзії (анг.inclusion -включення; франц. inclusif – той, хто включає в себе; лат. Include – заключаю, включаю) – означає процес активного включення в суспільні стосунки всіх громадян, незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних, культурних, мовних, національних та інших особливостей [39, с. 13]. Таким чином, інклюзія іноді передбачається як навмисне та самосвідоме структурування всієї школи та середовище в класі, щоб воно було доступним і зручним не лише для учнів з вадами, а також тим, хто може зіткнутися з відчуженням або позбавленням можливостей через їх етнічну приналежність, соціальний клас, стать, культура, релігія, імміграційна історія, атрибути тощо. Оскільки інклюзія також має ширше значення, її іноді схвалюють як а засоби досягнення більш комплексної форми соціальної справедливості [41, с. 6].

Ідея інклюзії, що виникла внаслідок усвідомлення цінності людської багатоманітності і відмінностей між людьми, виключає будь-яку дискримінацію та відображує одну з головних ознак демократичного суспільства: усі діти є цінними членами суспільства і мають рівні права, зокрема щодо отримання освіти, незважаючи на особливості і їхнього психофізичного розвитку [39, с. 16].

Інклюзивна освіта в Україні ґрунтується на ряді завдань та принципів, спрямованих на забезпечення рівних умов навчання для всіх дітей, незалежно від їхніх індивідуальних потреб та особливостей. Розглянемо основні завдання та принципи інклюзивної освіти в Україні:

Завдання інклюзивної освіти в Україні [38, с. 14]:

- Забезпечення доступу до якісної освіти для всіх дітей, включаючи тих, хто має спеціальні освітні потреби.
- Створення середовища, що сприяє повноцінному розвитку та соціалізації кожної дитини.

- Реалізація індивідуалізованого підходу до навчання та виховання кожної дитини, з урахуванням її потреб та особливостей.

- Підготовка та підтримка кваліфікованих педагогічних кадрів, здатних працювати з дітьми різних потреб та забезпечувати їхній успіх у навчанні.

Принципи інклюзивної освіти в Україні [38, с. 11-12]:

- Принцип рівності та недискримінації: кожна дитина має право на доступ до освіти та на рівні умови навчання, незалежно від її індивідуальних особливостей.

- Принцип взаємодопомоги та взаємопідтримки: учні з різними потребами спільно навчаються та взаємодіють, допомагаючи один одному у процесі навчання та соціалізації.

- Принцип індивідуалізації навчання: навчальний процес адаптується до потреб та можливостей кожного учня, забезпечуючи його оптимальний розвиток.

- Принцип партнерства: школа співпрацює з батьками, громадськістю та організаціями громадянського суспільства для забезпечення успішного навчання та виховання кожної дитини.

За останні 7 років в Україні діють понад 18 тисяч інклюзивних класів, а на інлюзивному навчанні перебувають понад 25 тисяч дітей [52, с. 3].

Для того, щоб дитина могла навчатись в інклюзивному класі, треба пройти низку опитувань, анкетування та додаткової підтримки.

Опитувальник CHAT (Checklist for Autism in Toddlers) розробили Барон-Коуен і його колеги (Allen, Gillberg) 1992 р. [43, с. 81; 45, с. 31].

Опитування CHAT зазвичай займає близько 15 хвилин та складається з двох частин. Перша частина (А) включає закриті питання, пов'язані з функціонуванням дитини в дев'яти сферах. Друга частина (Б) має п'ять пунктів, є експериментальною і полягає в оцінці виконання дитиною кількох простих завдань для подальшого порівняння інформації, наданої батьками, з фактичними можливостями дитини. Обидві частини анкети містять закриті

питання, на які слід відповісти "так" або "ні". Важливо відзначити, що опитування для батьків та анкета СНАТ є зручними у використанні та становлять важливий інструмент для оцінки дітей з аутизмом. Початкова розмова з батьками сприяє зниженню напруги та встановленню довіри, а опитувальники допомагають налагодити контакт з батьками та зробити перший крок у спілкуванні з дитиною.

Розуміння різних рівнів підтримки допоможе вчителям, педагогічним працівникам та батькам ефективно співпрацювати для досягнення найкращих результатів у навчанні та розвитку дітей з РАС. Розглянемо в пункті Таблиця 2.

Таблиця 2. Рівні підтримки РАС в інклюзивних класах

0 рівень підтримки (найбільш численна група здобувачів освіти, яка успішно опановую навчальний матеріал адаптується до умов ЗЗСО)	Група здобувачів освіти в ЗЗСО, які потребують додаткової підтримки під час навчального процесу.
I рівень підтримки (друга за чисельністю група здобувачів освіти, що має однакові труднощі, достатньо універсальні підтримки силами ЗЗСО)	Розподіл здобувачів освіти між класами без урахування кількості таких учнів.
II рівень підтримки (група здобувачів освіти, яка має легкі труднощі)	Не більше 3-х учнів в класі, адаптація змісту навчання, асистент вчителя – потреби. Загальний розклад та заняття
III рівень підтримки (група здобувачів освіти, яка має помірні труднощі)	Не більше 2-х учнів в класі, адаптація змісту навчання, асистент вчителя Адаптований розклад та заняття .

IV рівень підтримки (група здобувачів освіти, яка має тяжкі труднощі)	Не більше одного учня в класі. Немає адаптація / модифікація змісту навчання. Потребує асистента вчителя дитини – за потреби.
V рівень підтримки (група здобувачів освіти, які мають найтяжчі труднощі)	Не більше одного учня в класі. Немає модифікація змісту навчання Потребує асистента вчителя .

Інклюзивні (індивідуальні) класи - це багатодисциплінарна сфера освіти, яка спрямована на надання спеціалізованих програм та індивідуальної освітньої підтримки учням з обмеженими можливостями [42, с. 7].

Перш за все, дитина повинна бути соціалізованою, це потрібно для того, що дітям необхідний комфорт у соціальному середовищі, також вони повинні знайти своє місце в цьому, щоб мати можливість розкрити свої можливості, а й бути корисним.

Соціалізація - це необхідна умова для того, щоб людина розвивалася, застосовуючи великий суспільний досвід. Дитина проходить певні етапи:

адаптація (пристосування до соціуму);

індивідуалізація (усвідомлення своїх можливостей);

інтеграція (намагання знайти своє місце в суспільстві) [46, с. 4].

Успішне проходження цих етапів можливе лише в інклюзивному середовищі.

Педагогічний супровід особливих дітей здійснюють вчитель – логопед, реабілітолог, соціальний педагог, дефектолог, асистент вчителя. Метою такого супроводу є:

Виявлення відповідності інтелектуального розвитку і вікової норми;

Рівня розвитку когнітивної та емоційно – вольової сфер;

Наявності мотивації до навчання [46, с. 5];

Для забезпечення інклюзивного навчання керівник навчального закладу створює команду психолого-педагогічного супроводу. Ця команда протягом перших двох тижнів навчання розробляє індивідуальну програму розвитку для кожного учня. Важливо врахувати, що програму підписують всі члени команди та один з батьків учня, а після цього вона затверджується керівником навчального закладу.

1.5. Особливості навчання мовлення дітей з РАС

Навчання мовлення дітей з розладами аутичного спектру (РАС) охоплює низку специфічних аспектів, пов'язаних з особливостями мовленнєвого розвитку, обробки мовленнєвої інформації та формування комунікативних навичок. Діти з РАС часто стикаються з викликами у всіх компонентах мови: фонології, морфології, синтаксисі, семантиці та прагматиці, що вимагає застосування спеціалізованих методик для їхнього подолання.

Фонологічні особливості: діти з РАС можуть мати труднощі з артикуляцією звуків, їхньою дискримінацією та фонологічною обробкою. Це може призводити до помилок у вимові розумінні, наприклад: заміні звуків: [ш] на [с], [р] на [л]; випадіння звуків: можуть випадати деякі звуки з слів "мама" замість "баба"; додавання звуків: "апельсин" замість "пельсин"; спрощення слів: "машина" замість "машинка", що створює бар'єри для ефективної комунікації. Для подолання цих проблем використовуються методи фонологічної обробки, які включають вправи на розпізнавання і виробництво звуків, рими, а також використання візуальних і тактильних підказок для підвищення фонологічної обізнаності.

Морфологічні та синтаксичні особливості: діти з РАС часто стикаються з труднощами у розумінні та використанні граматичних структур. Це може проявлятися у неправильному використанні морфем (наприклад, закінчень слів), спрощення граматичних конструкцій (наприклад, "Я йти" замість "Я йду"), неправильне використання граматичних форм (діти з РАС можуть неправильно використовувати відмінки, часи та інші граматичні форми). Лінгвістичні методи навчання зосереджені на поступовому освоєнні граматичних правил через моделювання речень, використання схематичних зображень для пояснення синтаксичних зв'язків та інтерактивні вправи, що стимулюють формування правильних граматичних конструкцій.

Семантичні особливості: у дітей з РАС можуть виникати проблеми з розумінням та використанням лексики. Вони можуть мати обмежений словниковий запас або неправильно інтерпретувати значення слів. Для вирішення цих проблем використовуються методи семантичного навчання, які включають розширення лексичного запасу через тематичні заняття, асоціативні ігри, картки з зображеннями та визначенням слів, а також контекстуальне навчання, яке допомагає дітям зрозуміти і правильно використовувати слова у різних ситуаціях.

Використання підтримуючої та альтернативної комунікації (ААС): Лінгвістичні підходи до навчання мовлення дітей з РАС також включають використання ААС, що дозволяє компенсувати або доповнити вербальні комунікативні навички. Це можуть бути піктограми, комунікативні дошки, планшети з спеціалізованими програмами. Важливо, щоб ААС-системи були адаптовані до лінгвістичних потреб дитини та сприяли розвитку її мовленнєвих навичок.

Таким чином, навчання мовлення дітей з РАС з лінгвістичної точки зору передбачає комплексний підхід, який враховує всі аспекти мовленнєвої діяльності та використовує спеціалізовані методи для подолання характерних труднощів. Інтеграція цих методів у навчальні програми сприяє розвитку ефективних комунікативних навичок та покращенню мовленнєвого розвитку дітей з РАС.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИЧНОГО СПЕКТРУ

2.1. Навчальні стратегії та прийоми навчання мовлення дітей з РАС

Навчання мовлення дітей з розладами аутичного спектру (РАС) є складним і багатограним процесом, який вимагає використання різноманітних стратегій та прийомів. Ефективність цих методів значною мірою залежить від індивідуальних особливостей кожної дитини, ступеня важкості розладу та рівня розвитку комунікативних навичок.

Існують декілька практичних стратегій, які допоможуть дитині в проблемах з мовленням, а саме, використання візуальних підтримок, інтеграція інтерактивних технологій у навчальний процес, вплив сенсорних метод та адаптовані методи навчання.

Візуальні підтримки є важливим інструментом у навчанні дітей з розладами аутичного спектру (РАС), оскільки вони сприяють структуруванню оточуючого середовища і полегшують сприйняття інформації. До цієї стратегії входять такі методи, як ВІТ (Відео Інтерактивного Тренінгу), PECS (Picture Exchange Communication System – система спілкування з допомогою обміну карток) та метод Домена.

ВІТ – це метод навчання людей з розладами аутичного спектру (РАС) ефективному спілкуванню за допомогою інтерактивних відео. Суть методу ВІТ полягає в аналізі характеру спілкування, виділенні та підтримці позитивних елементів комунікації між батьками та дитиною. Наголос ставиться на сильних сторонах і можливостях батьків та дитини. Вчитель записує на відео щоденні ситуації (гри споживання їжі та ін.). Аналізуючи записані ситуації, він наголошує ті моменти, де спілкування було успішним, демонструючи батьками важливі складові ефективного спілкування (мова

тіла, тон голосу, підтримка ініціатив, реципрокність, тем тощо) [49, с. 4]. За допомогою цих дій у дитини може покращитися спілкування.

Один із найпростіших методів є PECS (Picture Exchange Communication System – система спілкування з допомогою обміну карток) – полягає у тому, що попередньо роблять фотографії або малюнки найнеобхідніших предметів побуту дитини (наприклад, її кубиків, банана, іграшки), а тоді у відповідний момент дитини пропонують вибрати картку й одразу ж дають те, що вона вибрала. У такий спосіб дитини заохочують до вибору й подолання дорослим картинок-зображень того, що дитина бажає, це супроводжується також вербальним називанням предмета [49, с. 5]. Після тривалого часу практикування з цим методом використання картинок поступово збільшується та переходять до вербальних взаємодій.

Метод Домана - розроблений американським нейрофізіологом Гленом Доманом, спрямований на ранній розвиток дітей і базується на використанні флеш-карток із зображеннями та відповідними словами. Це метод передбачає, що мозок дитини має великий потенціал для навчання з народження, тому важливо засвоювати нову лексику, розвивати зорову пам'ять та здатність до розпізнання. Картки показуються дітям регулярно та швидко, що сприяє ефективному засвоєнню інформації. Метод Домана також включає візуальні розклади, які допомагають структурувати заняття і знижують рівень тривожності у дітей з РАС. Передбачуваність і чіткість розкладу дітям краще орієнтуватися в навчальному процесі та почуватися більш впевнено.

Соціальні історії є ще одним важливим компонентом методу Домана. Вони поєднують зображення і простий текст, допомагаючи дітям зрозуміти соціальні ситуації і вивчати відповідну лексику. Соціальні історії дозволяють моделювати поведінку в різних контекстах і практикувати мовні навички в безпечному середовищі. Важливим аспектом методу є короткі, але часті заняття, що підтримують інтерес дітей і запобігають перевтомі. Позитивна

мотивація також відіграє ключову роль: діти повинні відчувати радість від навчання, тому важливо хвалити їх за успіхи та заохочувати до подальших зусиль.

Метод Домана не обмежується лише інтелектуальним розвитком, він також включає фізичні вправи, які сприяють розвитку координації, рівноваги та загальної фізичної підготовки дитини. Комплексний підхід забезпечує гармонійний розвиток дитини, включаючи як інтелектуальні, так і фізичні аспекти. Методика Домана, незважаючи на певну критику, має свої переваги і може бути корисною для багатьох батьків і педагогів, які шукають ефективні способи стимулювання раннього розвитку дітей. Важливо адаптувати метод до індивідуальних потреб дитини та забезпечити баланс між навчанням і соціальною взаємодією.

Таким чином, метод Домана є ефективним інструментом для раннього навчання дітей, який сприяє розвитку їхніх інтелектуальних і фізичних здібностей, допомагаючи їм адаптуватися до навколишнього світу та зростати гармонійними особистостями.

Інтеграція інтерактивних технологій у навчальний процес є важливим аспектом сучасної освіти, особливо при роботі з дітьми з розладами аутистичного спектру (РАС). Інтерактивні технології пропонують різноманітні способи залучення учнів, підвищення їхньої мотивації та підвищення ефективності навчання. Використання таких технологій може включати інтерактивні дошки, планшети, спеціалізовані програми та додатки, віртуальну та доповнену реальність, а також онлайн-платформи для навчання.

Інтерактивні дошки дозволяють створювати динамічні уроки, де учні можуть безпосередньо взаємодіяти з матеріалами. Це сприяє активному залученню дітей до навчального процесу та полегшує засвоєння нових знань. Наприклад, інтерактивні ігри можна використовувати для вивчення нової лексики, граматики або розвитку навичок спілкування.

Планшети та спеціалізовані додатки дають можливість адаптувати навчальний матеріал до індивідуальних потреб кожної дитини. Існує багато програм, розроблених спеціально для дітей з РАС, які допомагають розвивати мовлення, соціальні навички та саморегуляцію. Діти можуть використовувати ці програми для виконання завдань у власному темпі, що зменшує стрес і підвищує ефективність навчання.

Віртуальна та доповнена реальність відкривають нові можливості для створення освітнього середовища, максимально наближеного до реального життя. Наприклад, віртуальну реальність можна використовувати для моделювання різних соціальних ситуацій, у яких діти з РАС можуть практикувати свої навички спілкування. Це дозволяє їм підготуватися до реальної взаємодії в безпечному та контрольованому середовищі.

Навчальні онлайн-платформи надають доступ до різноманітних освітніх ресурсів і дозволяють викладачам створювати індивідуальні плани навчання для кожного студента. Вони також сприяють спілкуванню між учнями, вчителями та батьками, що є важливим аспектом інтеграції дітей з РАС у навчальний процес. Онлайн-курси, відеоуроки та інтерактивні вправи можна адаптувати для дітей з різним рівнем розвитку та потребами у навчанні.

Загалом інтеграція інтерактивних технологій у навчальний процес створює сприятливе навчальне середовище для дітей з РАС, допомагає їм подолати труднощі навчання, розвинути мовні та соціальні навички, підвищити рівень самостійності та впевненості в собі.

Сенсорні методики відіграють ключову роль у навчанні дітей з розладами аутичного спектру (РАС), оскільки вони допомагають зменшити сенсорні перевантаження, поліпшити сенсорну інтеграцію та сприяти загальному розвитку дитини. У дітей з розладами спектру аутизму часто є сенсорні проблеми. Вони можуть виявлятися сенсорною гіперчутливістю, і дитина, приміром, не переносить певних звуків (наприклад особи з РСА, яка

прирівняла звук шкільного дзвоника до видалення нерва без знечулення), певних тактильних відчуттів (дотик, певні види тканин можуть викликати різкий дискомфорт), зорових, смакових подразників, нюхових та ін. Так само трапляються сенсорні гіпочутливості – тоді дитина, наприклад, може бути малочутливою до болю, холоду, різких запахів і т.п. З іншого боку, вона може мати особливу «прив'язаність» до певних форм сенсорних стимулів і багаторазово їх викликати (бавитися стрічками чи волоссям, дивитися довго на об'єкти, що крутяться, гойдаються, слухати, як тече вода і т.д.). Такі сенсорні порушення не є специфічними для розладів спектру аутизму, вони часто трапляються і в інших дітей, як і не обов'язково є в усіх дітей з РСА. Втім наявність сенсорних порушень при РСА є правилом, аніж винятком, і тому їх треба виявляти та застосовувати щодо них специфічні терапевтичні втручання. Зазвичай сенсорне обстеження проводить заняттєвий терапевт, який є фахівцем із сенсорної інтеграції [49, с.5].

Адаптовані методи навчання є невід'ємною складовою ефективного освітнього процесу для дітей з розладами аутичного спектру (РАС). Вони враховують специфічні потреби і труднощі таких дітей, допомагаючи їм успішно засвоювати нові знання та навички. Серед цих методів особливе місце займають спрощення інструкцій, часте повторення матеріалу та проведення індивідуальних занять.

Спрощення інструкцій полягає у використанні простих, чітких та коротких фраз для пояснення завдань та концепцій. Це допомагає знизити когнітивне навантаження на дитину і полегшує розуміння та виконання завдань. Важливо також використовувати візуальні підказки та демонстрації, щоб додатково підтримати вербальні інструкції. Спрощення інструкцій дозволяє дітям з РАС краще зосереджуватися на основних елементах завдання, зменшуючи можливість виникнення плутанини або розгубленості. Часте повторення матеріалу є ще одним важливим аспектом адаптованого навчання. Діти з РАС часто потребують більше часу і повторень для

засвоєння нових понять і навичок. Регулярне повторення допомагає зміцнити пам'ять та забезпечує більш стійке засвоєння матеріалу. Педагоги можуть використовувати різні способи повторення, такі як інтерактивні вправи, гри, римовані фрази або пісні, що робить процес навчання більш цікавим і ефективним.

Проведення індивідуальних занять є ключовим компонентом адаптованого навчання для дітей з РАС. Індивідуальний підхід дозволяє враховувати унікальні особливості, потреби та темп навчання кожної дитини. Під час таких занять педагог має можливість більше уваги приділяти конкретним труднощам дитини, забезпечуючи необхідну підтримку і корекцію. Індивідуальні заняття створюють безпечне і комфортне середовище, де дитина може вільно висловлювати свої думки, ставити запитання і активно брати участь у навчальному процесі.

Загалом, адаптовані методи навчання, такі як спрощення інструкцій, часте повторення матеріалу та проведення індивідуальних занять, є критично важливими для ефективного навчання дітей з РАС. Вони сприяють зниженню рівня стресу, підвищенню мотивації до навчання і створенню умов для успішного засвоєння знань та розвитку необхідних навичок. Інтеграція цих методів у навчальний процес дозволяє дітям з РАС досягати своїх освітніх цілей і покращувати якість життя.

2.2. Вправи і завдання для навчання мовлення дітей з РАС

Розвиток мовлення у цих дітей є ключовим аспектом їхньої соціальної адаптації та освітнього успіху. Узагальнений досвід вправ та завдань для навчання мовлення дітей з розладами аутичного спектру (РАС) з досвіду посібників включає ряд ефективних методик і підходів, спрямованих на розвиток комунікативних навичок і мовленнєвої активності у дітей з аутизмом. Використання візуальних підтримок, наприклад карток із зображеннями предметів, дій та емоцій, допомагає дітям з РАС зрозуміти та

засвоїти нові слова і поняття. Соціальні історії допомагають дітям з аутизмом зрозуміти різні соціальні ситуації та навчитися правильно реагувати на них. Написані у простій і зрозумілій формі, вони описують ситуації, поведінку, емоції та очікування, допомагаючи дитині краще орієнтуватися у соціальному середовищі. Використання інтерактивних технологій, зокрема мультимедійних програм та мобільних додатків, є корисним для розвитку мовлення у дітей з РАС. Ці технології пропонують інтерактивні завдання, що включають аудіовізуальні стимули, які допомагають дитині вчитися новим словам і фразам у цікавій формі. Сенсорні методи, такі як використання тактильних іграшок, пісочниць, водних ігор, сприяють мовленнєвому розвитку дітей з аутизмом, допомагаючи їм зосередитися та вивчати нові поняття через відчуття. Ігрова терапія, яка включає рольові ігри, імітаційні вправи та вправи на розвиток уяви, допомагає дітям з РАС засвоювати нові слова та фрази в контексті гри. Наприклад, гра "Магазин" або "Кухня" дозволяє дитині вчитися новим словам, імітуючи реальні життєві ситуації. Вправи на розвиток слухової уваги включають прослуховування звуків, повторення почутих слів і фраз, а також вправи на розпізнавання різних звуків та їх імітацію, що сприяє розвитку фонематичного слуху та поліпшенню загальних мовленнєвих навичок. Завдання та вправи для навчання мовлення дітей з РАС, засновані на цих підходах, допомагають створити ефективне навчальне середовище, яке враховує індивідуальні особливості та потреби кожної дитини, сприяючи розвитку комунікативних навичок, підвищенню мотивації до навчання та поліпшенню загальної якості життя дітей з аутизмом.

Вправи:

Вивчення слів за допомогою флеш-карток

Вчитель показує дитині картки на певну тему. Пояснює, що означає предмет на картці, як вимовляється та пишеться. Дитина повинна розглянути дану картку.

Розглянемо приклад флеш -картки на Рисунку 2.1.

Рисунок 2.1.

За час проведення уроку дитина може вивчити більше 10 слів. Також вчитель повинен навчити дитину складати речення, наприклад «*Вчора я грався - Yesterday I was playing*». Саме головне, щоб дитина використовувала слова, які дуже часто з'являються у побуті.

Рольова гра «Магазин»

Підготуйте пластикові іграшки, що імітують фрукти, овочі, побутові речі та дитячі іграшки. Змодельуйте ситуацію в магазині, вчитель—продавець, а дитина – покупець. Запропонуйте дитині купити, щось з овочів, наприклад помідор. Розкажіть про цей помідор, дайте дитині потримати предмет, щоб вона зрозуміла його призначення, після цього як дитина аналізувала предмет, називайте овоч англійською мовою, колір, форму, призначення, наприклад, « Це помідор. Він червоний. Вам подобається їсти помідори? – «*This is a tomato. It is red. Do you like to eat tomatoes?*». Дитина повинна аналізувати речення, та повторювати за вчителем.

Вивчення звуків з імітацією тварин

Звук [s] – зімітуйте з дитиною звук змії, коли вона починає шипіти. Вчитель може показувати змію руками, для того щоб дитина краще зрозуміла, що це

за тварина та які звуки вона імітує. Після того скажіть слово зі з цим звуком, наприклад, *snake* – змія .

Звук [з] – зімітуйте з дитиною бджілку, а саме як бджілки літають, як сидять на підлозі , а також їхнє звучання. Цей звук близько до вимови української [ж]. Приклад, *measure* – мірити.

Звук [r] – зімітуйте ричання собаки. Спробуйте вигукувати звуки разом з дитиною, наприклад «*гав*», а після цього починайте ричати. Дитина після аналізу дій вчителя повинна повторювати звуки. Після цих маленький вправ, дайте приклад слова, в якому використовуються цей звук, наприклад, «*rule* – правило».

Наспівування пісні

Візьмемо наприклад пісню «Shake and Move» та повторюємо рухи, які здаються в пісні, наприклад: «*Touch your ears Touch your nose*», дитина повинна доторкнутися до своєї вух та потім до носу. Така вправа допоможе дитині розпізнавати англійські слова та розуміти їх значення за допомогою рухів тіла.

Комплексний підхід до навчання мовлення дітей з РАС, що поєднує різноманітні стратегії та методики, є ключовим для досягнення позитивних результатів у їхньому розвитку. Ефективність запропонованих вправ та завдань підтверджена практичним досвідом і може бути успішно застосована в освітніх для дітей з розладами аутичного спектру.

Хто уважніший?

Вихователь називає слова-назви живих і неживих об'єктів.

Дитина, чуючи назву живої істоти, плескає в долоні:

Driver, table, dog, doctor, boots, musician, airplane, pencil case, butterfly, water, school, snow, cheese, children, mother, sister, cat, candy, computer.

Згрупуйте предмети

Вихователь на дошці виставляє картинки: helicopter, butterfly, bird, bus, boat.

Діти за вказівкою групують (називають):

1) якщо це транспорт;	3) якщо живі;
2) якщо літають;	4) якщо неживі.

«Крокодил»

Вчитель показує дія тварини дитині, і дитина з розладом повинна вгадати, що це за тварина.

Збірка пазлів

Проведення вправи передбачає підготовку матеріалів у вигляді картинок, розділених на частини пазлів. Починаючи з простих пазлів, дитина складає картинку, використовуючи візуальні зображення для допомоги. Під час збирання пазлів, важливо спонукати дитину називати предмети або ситуації на кожній частині і описувати їх.

Поступово підвищуйте складність завдання, додаючи пазли з більшою кількістю деталей. Заохочуйте самостійний вибір пазлів та стимулюйте мовленнєвий розвиток через активний опис зображень.

Пейзаж фруктами та овочами

Зображення плодів і овочів на столі, розділене на 5 частин. Дитина впізнає кожен фрукт або овоч і складає картинку, описуючи кольори і форми предметів. Вихователь підготовлює зображення і надає зрозумілі інструкції. Дитина з РАС сприймає і розпізнає предмети, співпрацює з вихователем для складання картинки та описує кожен предмет. Робота в групі сприяє взаємодії між дітьми і взаємопідтримці. Приклади фруктів і овочів: яблука, апельсини, банани, груші, виноград, помідори, морква, броколі, перці, кукурудза тощо.

Вправа пов'язана з віртуальним *інтерактивними експерименти*, які є ефективним методом навчання для дітей з РАС, оскільки вони сприяють активній взаємодії з віртуальними об'єктами і можуть бути налаштовані на рівень розвитку конкретної дитини. Ці експерименти дозволяють дітям не лише вчитися новим знанням, а й розвивати мовленнєві, когнітивні та моторні навички.

Наприклад, одним з типових сценаріїв може бути віртуальний експеримент з кольорами. Дитина на екрані бачить різні об'єкти або плями, кожна з яких має різні кольори. Завдання полягає в тому, щоб дитина співзставила назву кольору з відповідним зображенням. Наприклад, на екрані можуть бути плями різних кольорів: червоний, синій, жовтий і зелений. Дитина маніпулює вибором кольорів і вказує на кожен плямі, озвучуючи назву кольору: "*It is red*", "*It is blue*", і так далі.

Інший приклад включає експерименти з формами. На екрані можуть з'являтися різні геометричні фігури: круг, квадрат, трикутник і прямокутник. Дитина може вибирати кожен фігуру і називати її форму: "Це круг", "Це квадрат", і так далі. Важливою частиною таких експериментів є можливість дитині не лише визначати форму, а й бачити її застосування у різних контекстах.

Такі вправи дозволяють дітям з РАС вчитися новим поняттям через візуальні та аудіальні враження, а також розвивати вміння категоризації, співставлення та мовленнєву взаємодію. Вони стимулюють активний процес навчання і можуть бути адаптовані до індивідуальних потреб кожної дитини з РАС.

Відчуй і опиши:

Підготуйте невеликі картки з різними матеріалами на поверхні: бавовна, шерсть, штучна шкіра, пластик, папір тощо.

Покажіть дитині кожен картку по черзі і дайте їй відчутти кожен матеріал. Спонукайте дитину описувати відчуття на дотик і використовувати нові слова для цього. *Приклад:* Покажіть дитині картку з бавовною і запитайте: "Як вона відчувається на дотик? Чи є вона м'якою чи жорсткою?"

Пошук подібних предметів:

Підготуйте коробку з різними предметами однієї текстури або форми.

Попросіть дитину знаходити предмети, які схожі за текстурою чи формою. Сприяйте мовленнєвому розвитку, питаючи про відчуття і опис.

Приклад: Покажіть дитині гладенький камінь і попросіть її знайти ще один предмет з такою самою текстурою.

Будування речень

Допоможіть дитині зібрати речення з окремих слів або фраз.

Використовуйте картки зі словами чи фразами на них. Попросіть дитину скласти речення, розміщаючи слова в правильному порядку, наприклад, за допомогою карток зі словами "Я", "люблю", "грати", "з м'ячем", дитина може скласти речення "Я люблю грати з м'ячем."

Імітація звуків

Використовуйте предмети або іграшки, які видають різні звуки (наприклад, автомобільчик, годинник, дзвінок).

Попросіть дитину слухати звук, який видає кожен предмет.

Запитайте, який звук чує дитина і як він звучить. Наприклад, покажіть іграшковий автомобіль і попросіть дитину сказати: "This is a car. The car makes the sound 'vroom-vroom'».

Текстурне лото

Дитина і дорослий сідають за стіл або на підлогу. Розкладіть всі картки або предмети на столі перед дитиною.

Покажіть дитині кожен предмет по черзі і дозвольте йому/їй відчувати кожну текстуру. Наприклад, скажіть: "Ось м'яка бавовна. Як вона відчувається на дотик?"

Підтримуйте мовленнєву активність, запитуючи питання про кожну текстуру: "Яка вона на дотик?", "Які слова ти використовуєш, щоб описати цю текстуру?"

Попросіть дитину відповісти на запитання, щоб переконатися, що вони розуміють різницю між різними текстурами. Наприклад, «Це м'яка бавовна чи гладка пластмаса?».

Продовжуйте гру, доки дитина не відчуває комфортності з усіма текстурами і не може їх правильно ідентифікувати за допомогою мовлення.

РОЗДІЛ 3. НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК «НАВЧАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ ТА ПРИЙОМИ ДЛЯ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИЧНОГО СПЕКТРУ»

3.1. Принцип укладання посібника

Адаптовані методи навчання є невід’ємною складовою ефективного освітнього процесу для дітей з розладами аутичного спектру (РАС). Вони враховують специфічні потреби і труднощі таких дітей, допомагаючи їм успішно засвоювати нові знання та навички. Серед цих методів особливе місце займають використання візуальних підтримок, інтеграція інтерактивних технологій у навчальному процесі, сенсорних та адаптованих методик.

Принцип створення посібника полягає в тому, щоб надати ефективні методи та стратегії розвитку мовлення для студентів педагогічної практики. Посібник підготовлено з використанням різноманітних ресурсів, зокрема наукових статей, книг, досліджень у галузі спеціальної освіти, психолого-педагогічних наук, практичного досвіду роботи з дітьми з розладом спектру аутизму.

Посібник включає кілька розділів. Перший розділ присвячений теоретичним аспектам РАС, де описуються розлади аутичного спектру, їх вплив на розвиток мовлення та комунікативні навички, а також психологічні та педагогічні особливості дітей з РАС. Другий розділ зосереджений на навчальних стратегіях та прийомах, таких як використання візуальних підтримок, інтерактивних технологій та сенсорних методик. Ці стратегії включають ВІТ (відеоінтерактивний тренінг), PECS (систему обміну картками), метод Домана, інтерактивні дошки, планшети, спеціалізовані програми та додатки, віртуальну та доповнену реальність, а також сенсорні методики для зменшення сенсорних перевантажень та покращення сенсорної інтеграції.

Третій розділ містить принцип укладання посібника, ресурси які використовувались для його укладання та технічна розробка посібнику.

Посібник є корисним інструментом для студентів, оскільки він пропонує комплексний підхід до навчання дітей з РАС, враховуючи їхні індивідуальні особливості та потреби. Він надає чіткі інструкції та рекомендації щодо застосування різних методик і стратегій, а також практичні вправи та завдання, які можуть бути легко інтегровані в навчальний процес. Це сприяє підвищенню ефективності навчання та розвитку мовленнєвих навичок у дітей з РАС, допомагаючи їм досягати успіхів у навчанні та соціальній адаптації.

3.2. Розробка посібника на основі

Розробка навчального посібника є ключовим етапом у створенні ефективних методичних матеріалів для підготовки студентів до педагогічної практики.

На початку я створила «Курс» на платформі Classroom під назвою Навчальний посібник «Навчальні стратегії та прийоми для розвитку мовлення дітей з розладами аутичного спектру». Також була додана інформацію про мету та аудиторію цього посібника зображено на Рисунку 3.1.

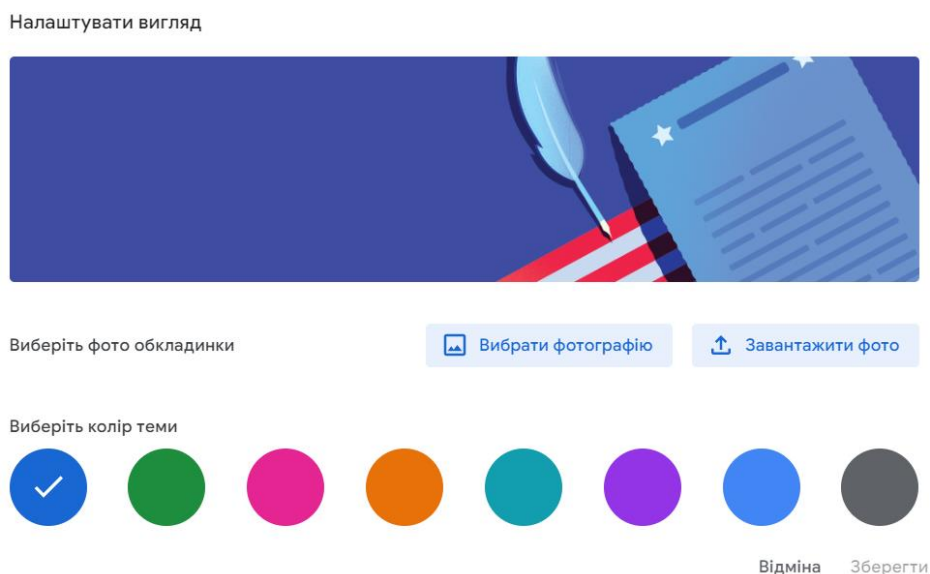
Рисунок 3.1.

Відомості про курс

Назва курсу (обов'язково) Навчальний посібник
Опис курсу Навчальний посібник створений з метою підготовки студентів до педагогічної п
Розділ "Навчальні стратегії та прийоми для розвитку мовлення дітей з розладами аутич
Аудиторія студенти спеціальності "Прикладна лінгвістика"
Тема

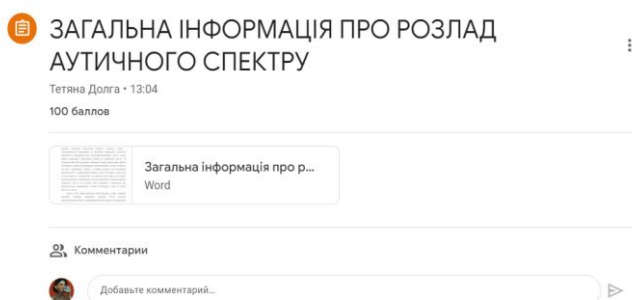
Наступним кроком було змінення «обкладинки» курсу. Було вибрано стандартну обкладинку від курсу зображено на Рисунку 3.2.

Рисунок 3.2.

Додала перший до курсу під назвою «Зальна інформація про розлад аутичного спектру». Дана інформація буде представлена студентам для огляду про цей розлад. В документі забрана інформація про значення, типи, причини появу та ступені важкості розладу зображено на Рисунку 3.3.

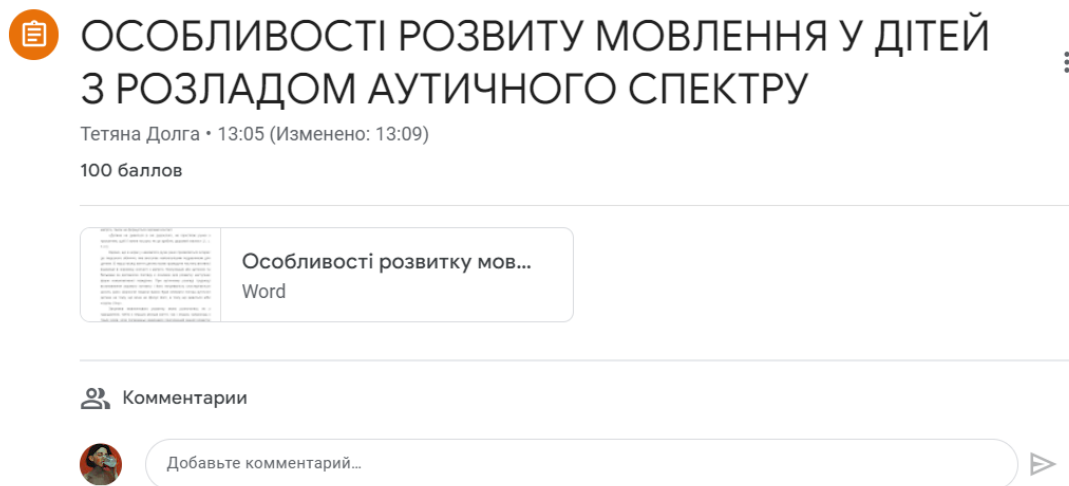
Рисунок 3.3.

Також до цього курсу був прикріплений файл Word про Особливості розвитку мовлення у дітей з РАС. Це допоможе студентам більше дізнатися

інформацію та використати це на практиці можемо побачити це на Рисунок 3.4.

Рисунок 3.4.

Після внесення загальної інформації про розлад , було прикріпленні Вправи-завдання , які допоможуть студентів в кращому проведенні уроку. Вправи були створені за допомогою візуального методу для навчання лексики та комунікації , зображено на Рисунках 3.5., 3.6., 3.7..

Рисунок 3.5.

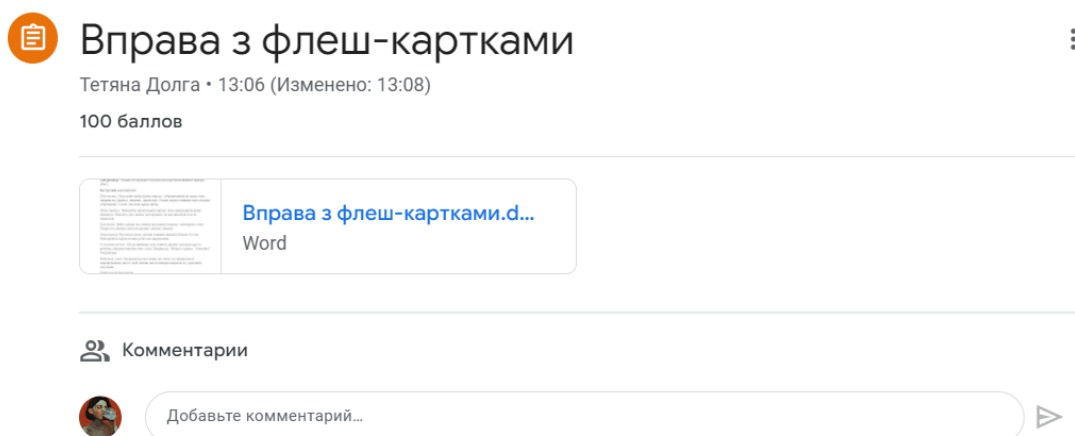

Рисунок 3.6.

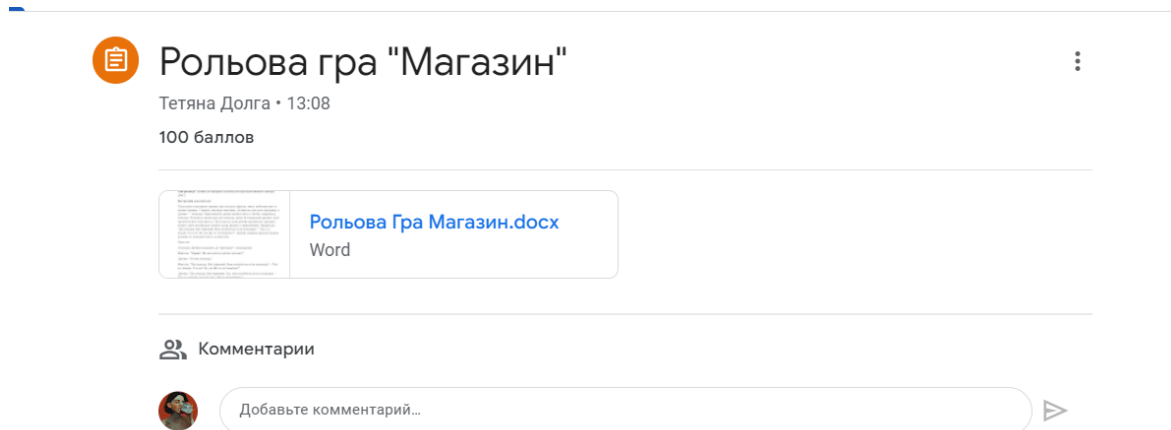
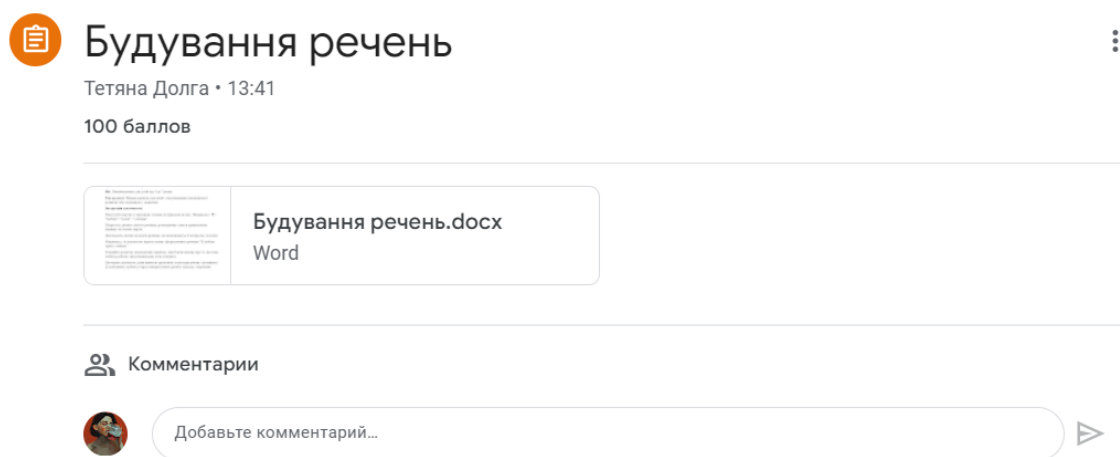

Рисунок 3.7.

Наступні вправи, які будуть корисні на занятті з дитиною РАС, були створені за допомогою сенсорних методів. Такі завдання допоможуть дитині уникнути неприємних відчуттів від предметів та дотиків в майбутньому. Вправи зображені на Рисунках 3.8., 3.9., 3.10.

Рисунок 3.8.

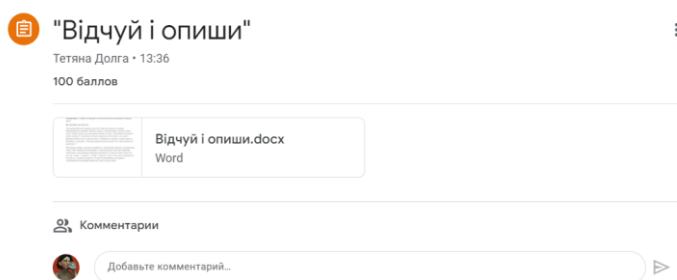

Рисунок 3.9.

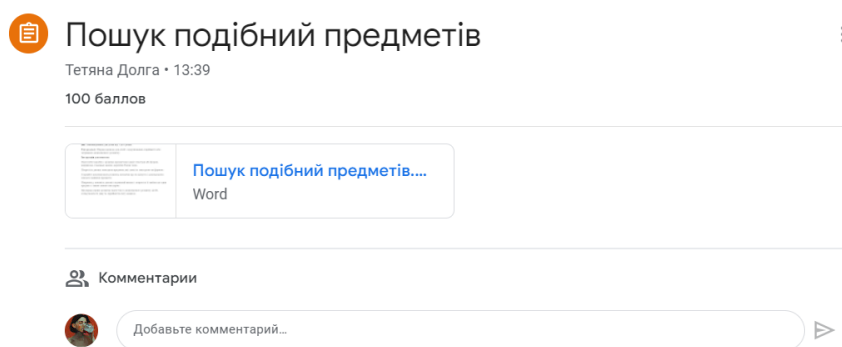
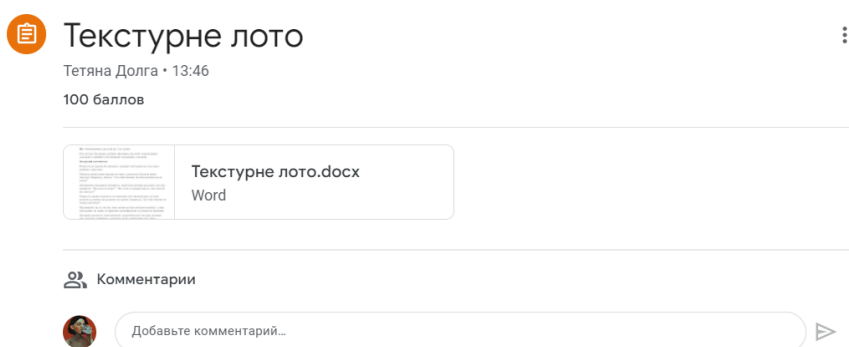

Рисунок 3.10.

Дуже важливо, щоб дитина відгукувалась на своє ім'я, побажання. Тому саме було створені вправи за допомогою адаптованих методів, що буде допомагати дитині чути та слухати. Вправи зображені на Рисунках 3.11., 3.12., 3.13.

Рисунок 3.11.

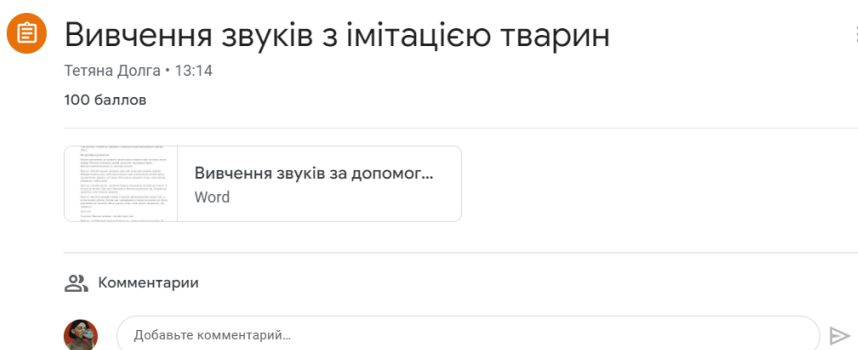

Рисунок 3.12.

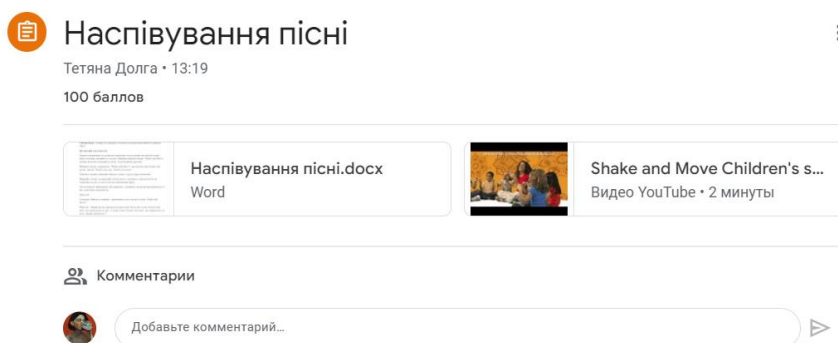
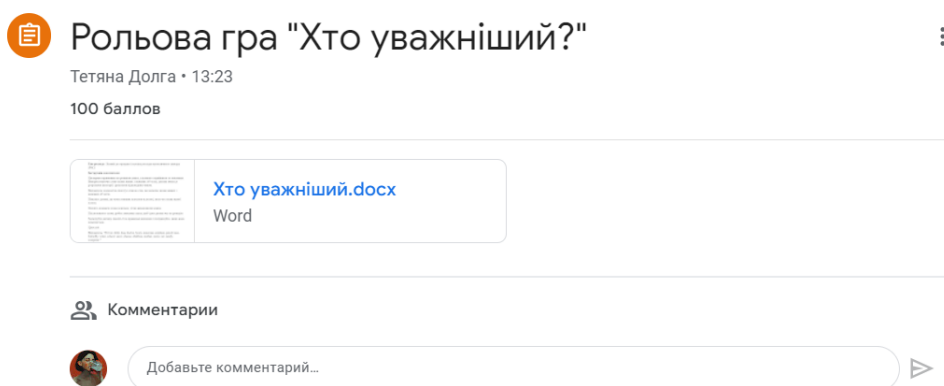
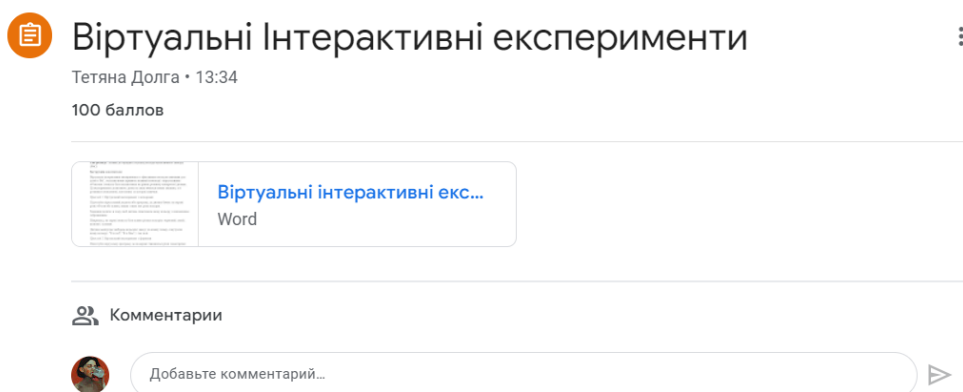

Рисунок 3.13.

Також були створені вправи для інтерактивних завдань для дитини за допомогою інтерактивних дошок зображено на Рисунку 3.14.

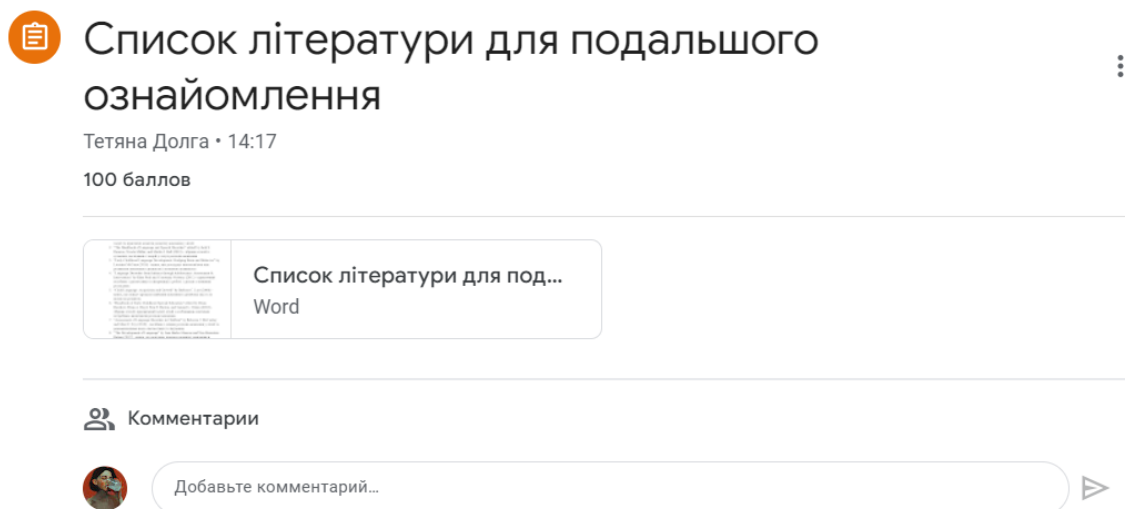
Рисунок 3.14.

Для поглибленого вивчення цієї теми було прикріплено «Список літератури для подальшого ознайомлення», що допоможе студентам

педагогічної практики проводити заняття більш ефективно, зображено на Рисунку 3.15..

Рисунок 3.15.

ВИСНОВКИ

Розлади аутичного спектру (РАС) є складними за своєю природою і потребують комплексного підходу до діагностики та втручання. Дослідження в цій області засвідчують значний прогрес в розумінні цих розладів, що дозволяє розвивати ефективніші методи їх лікування та підтримки.

Причини виникнення РАС є багатофакторними, охоплюючи генетичні, екологічні та інші впливи, що сприяють розвитку цих розладів. Різноманітність ступенів важкості РАС від легких до тяжких форм вимагає індивідуалізованого підходу до кожної дитини, щоб забезпечити належну підтримку та навчання, спрямоване на їхній розвиток та самостійність.

Мовленнєвий розвиток у дітей з РАС є одним із ключових аспектів, який потребує спеціалізованих методик. Труднощі з артикуляцією, розумінням та використанням мови можуть значно ускладнювати комунікацію та соціальну адаптацію дітей з цими розладами.

Індивідуальні та інклюзивні навчальні класи відіграють важливу роль у навчанні дітей з РАС, де вони можуть отримувати необхідну підтримку та стимулююче середовище для свого розвитку. Такі класи дозволяють адаптувати навчальний процес до індивідуальних потреб кожної дитини, що сприяє їхньому успіху в навчанні та соціальному житті.

Навчання мовлення включає в себе використання візуальної підтримки, альтернативної комунікації, ігрових ситуацій та інших інтерактивних методик, що допомагають поліпшити комунікативні навички та сприяють їхній соціальній інтеграції.

Розробка спеціалізованих навчальних посібників з розвитку мовлення для дітей з РАС є кроком вперед у забезпеченні якісної освіти та підтримки цієї вразливої групи. Вони не тільки надають необхідні знання та стратегії, але й сприяють індивідуальному розвитку та успіху дітей з РАС у навчанні та соціальному житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аліна Сладкова «Міфи щодо аутизму, як розпізнати аутизм у ранньому віці та як допомагають дефектологи» 2024, режим доступу: <https://focus-gromada.com.ua/intervyu/defektologynya-alina-sladkova-pro-mify-shhodo-autyzmu-yak-rozpiznaty-autyzm-u-rannomu-viczi-ta-yak-dopomagayut-defektology/> (дата звернення: 02.04.2024)
2. Нечитайло Ю.М. «Особливості діагностики та соціальна роль аутизму у дітей» 2016, <https://www.bsmu.edu.ua/blog/4315-osoblivosti-diagnostiki-ta-sotsialna-rol-autizmu-u-ditey/> (дата звернення: 04.04.2016)
3. Autism speaks “Перші 100 днів для родин, діти яких отримали діагноз аутизм” 2019, с.10.
4. National Institute of Mental Health «Autism Spectrum Disorder» 2024
Режим доступу <https://www.nimh.nih.gov/health/topics/autism-spectrum-disorders-asd> (02.2024)
5. MedPark Hospital «Autism spectrum disorder», режим доступу: <https://www.medparkhospital.com/en-US/disease-and-treatment/autism-spectrum-disorder>
6. О.О. Чаренцева, Т.В. Пономарьова «Особливості становлення мовленнєвої сфери у дітей з розладами аутичного спектру» 2021, с. 5-10
7. Американська психіатрична асоціація. Американське психіатричне видання. Розлад спектру аутизму. 299,00 (F84,0). *Діагностичний і статистичний посібник із психічних розладів, п'яте видання (DSM-5)*, Арлінгтон, Вірджинія: (2013), С. 50–59.
8. Оліфант RY, Smith EM, & Grahame V. Журнал аутизму та розладів розвитку. *Яка поширеність самоушкодження та суїцидальної поведінки серед молодших 18 років з РАС, з інтелектуальною недостатністю чи без неї?*. (2020), 1–15.

9. Герхард Т. Упередженість: міркування для дослідницької практики. *American Journal of Health-System Pharmacy*. (2008), 65 (22), 2159–2168.
10. Hirvikoski T, Ellenor M, Boman M, Larsson H, Lichtenstein P, & Bölte S (2016). Передчасна смертність при розладах аутистичного спектру . Британський журнал психіатрії , 208, с. 232–238.
11. Culpin I, Mars B, Pearson RM, Golding J, Heron J, Bubak I, ... & Rai D (2018). Аутичні риси та суїцидальні думки, плани та самоушкодження в пізньому підлітковому віці: популяційне когортне дослідження. Журнал Американської академії дитячої та підліткової психіатрії , 57 (5), 313–320.
12. Chen YY, Chen YL, & Gau SSF (2020). Суїцидальність у дітей з підвищеними аутичними рисами . Дослідження аутизму.
13. Pelton MK, & Cassidy SA (2017). «Чи аутичні риси пов'язані з суїцидальністю? Перевірка міжособистісно-психологічної теорії суїциду в неклінічній вибірці молодих дорослих . Дослідження аутизму» , 10 (11), 1891–1904.
14. Річардс Дж., Кенні Р., Гріффітс С., Еллісон С., Моссе Д., Холт Р. ... і Барон-Коен С. «Аутичні риси у дорослих, які намагалися вчинити самогубство . Молекулярний аутизм» , 2019 , с. 10,(1), 26.
15. Hannon G, & Taylor EP «Суїцидальна поведінка у підлітків і молодих людей з РАС: результати систематичного огляду . Огляд клінічної психології» , 2013, с. 33 (8).
16. Segers M, & Rawana J (2014) «Що ми знаємо про суїцидальність при розладах аутистичного спектру? Систематичний огляд» . 2014, с. 7 , 507–521.
17. Richa S, Fahed M, Khoury E, & Mishara B «Самогубство при розладах аутистичного спектру . Archives of Suicide Research», 2014, с. 18, (4), 327–339.

18. Хедлі Д. та Уляревич М. «Систематичний огляд самогубств при розладах аутистичного спектру: поточні тенденції та наслідки . Поточні звіти про розлади розвитку», 2018, с. 5, (1), 65–76.
19. Hunsche MC, Saqui S, Mirenda P, Zaidman-Zait A, Bennett T, Duku E, ... & Ungar WJ «Повідомлення батьків про частоту суїцидальності у дітей із розладом аутистичного спектру та клінічні кореляти: довгострокове дослідження . Журнал аутизму та розладів розвитку», 2020, с. 1–14.
20. Кессіді С., Бредлі Л., Шоу Р. та Барон-Коен С. (2018). «Маркери ризику суїцидальності у дорослих з аутизмом. Молекулярний аутизм», 2018, с. 9 ,(1), 42.
21. Dell'Osso L, Carpita B, Muti D, Morelli V, Salarpi G, Salerni A, Scotto J, et al. «Симптоми настрою та суїцидальність у всьому спектрі аутизму . Комплексна психіатрія", 2019, с. 91 , 34–38.
22. Герхард Т «Упередженість: міркування для дослідницької практики». American Journal of Health-System Pharmacy, 2008, с. 65 (22), 2159–2168.
23. Richa S, Fahed M, Khoury E, & Mishara B «Самогубство при розладах аутистичного спектру» . Archives of Suicide Research , 2014, с. 18 (4), 327–339.
24. Чень М, Пан Т, Лан В, Хсу Дж, Хуан К, Су Т, Лі С. «Ризик спроб суїциду серед підлітків і молодих людей з розладом аутистичного спектру: загальнонаціональне лонгітюдне подальше дослідження» . Журнал клінічної психіатрії, 2017, с. 78, (9), 1174–1179.
25. Кірбі А, Аманда В, Чжан І, Білдер Д, Кішін Б та Кун Х «20-річне дослідження смертності від самогубства серед аутистичного населення штату» Дослідження аутизму, 2019, с. 12, (4), 658–666.
26. Литвяк Д. М, Зленко Л. О., «Корекційно-розвивальні методики для роботи з дітьми з аутизмом (методичні рекомендації)». Чернігів. 2020, ст. 8-10.

27. Bleuler E. «Dementia Praecox або група шизофреній» 1950[1911] . Нью-Йорк: міжнародні університети.
28. Піаже Дж. «La pensée symbolique et la pensée de l'enfant» [Символічна думка та дитяча думка] , Archives de psychologie, 1992, с. 273–304/
29. Раттер М. «Перегляд дитячої шизофренії» , Journal of Autism and Developmental Disorders 2 : 1972, с. 315–37.
30. Мюррей С. Представляючи аутизм. 2008 Ліверпуль: Liverpool University Press.
31. Nadesan MH «Конструювання аутизму», 2005
32. Сільверман К. «Розуміння аутизму. 2019
33. Бейрд Г., Саймонофф Е., Піклз А., Чендлер С., Лукас Т., Мелдрам Д., Чарман Т. «Поширеність розладів спектру аутизму в популяційній когорті дітей у Південній Темзі», 2006, Lancet 368 : с. 210–15.
34. Барон-Коен С., Скотт Ф.Дж., Еллісон К., Вільямс Дж., Болтон П., Метьюз Ф.Е., Брейн К. «Поширеність станів аутистичного спектру: дослідження населення у школі Великобританії» , Британський журнал психіатрії 194 (6):2009, с. 500–9.
35. Еял Г., Харт Б., Онкулер Е., Орен Н., Россі Н. «Матриця аутизму», 2010
36. Вінг Л., Поттер Д. «Епідеміологія розладів аутистичного спектру» , Дослідження розумової відсталості та відхилень у розвитку 8 : 2002, с. 151–61.
37. Сільверман К. «Розуміння аутизму». 2011, Прінстон, Нью-Джерсі: Princeton University Press.
38. Порошенко М.А., «Інклюзивна освіта: навчальний посібник» 2019, с.11-88

39. Дефектологічний словник: навчальний посібник / за ред. В.І. Бондаря, В. М. Синьова [упоряд. В. М. Тімашова] – Київ: «МП Леся», 2011. - 528с.
40. Iryna Matviyishyn «On a Steady Track to Inclusive Education: What Has Ukraine Done So Far?» ,
 Режим доступу: <https://ukraineworld.org/en/articles/infowatch/steady-track-inclusive-education-what-has-ukraine-done-so-far> (дата звернення: 27.09.2019)
41. Suzanne R. Kirschne "Inclusive Education" (2015), режим доступу https://www.researchgate.net/publication/293337563_Inclusive_Education , (дата звернення 01.2015)
42. Ilektra Spandagou ,Cathy Little ,David Evans ,Michelle L. Bonati "Інклюзивна освіта в школах і закладах раннього дитинства"(2020)
43. Островська К. О. Аутизм: проблеми психологічної допомоги : навч. посіб. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 110 с.
44. Островська К. О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом : моногр. / К. О. Островська. – Львів : Тріада плюс, 2012. – 520 с.
45. Островська К. О., Рибак Ю. В., Мельник У. Р. та ін. Соціальний супровід дітей з аутизмом під час навчання / К. О. Островська, Ю. В. Рибак, У. Р. Мельник та ін. – Львів : Тріада плюс, 2009. – 188 с
46. Роберт Інтерсолі "СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.", режим доступу: <https://naurok.com.ua/socializaciya-ditey-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebam-v-inklyuzivnomu-seredovischi-238594.html>
47. The University of North Carolina. TEACCH Autism Program

48. Стаття «Стратегії навчання та розвитку аутичних школярів» Стукало У.І., режим доступу: https://30063006.blogspot.com/2017/12/blog-post_17.html
49. «Огляд методів допомоги дітям з РАС» за матеріалами книжки Олега Романчука «Розлади спектру аутизму у запитаннях та відповідях» ст. 4-5
50. Melissa Gehret «What Are the 5 Different Types of Autism?», режим доступу: <https://spectrumofhope.com/blog/5-different-types-of-autism/> (дата звернення, 10.08.2022)
51. Kirby et al., 2019
52. Irina Matviyishyn «On a Steady Track to Inclusive Education What Has Ukraine Done So Far? » 2019